

Pregledni rad

UDK 355.48:341.322.5(497)''18''

DOI 10.7251/SVR1715065L

**UTICAJ RATA I NACIONALIZMA NA
INSTITUCIONALNI RAZVOJ BALKANSKIH DRŽAVA
DEVETNAESTOG VIJEKA**

Mr Siniša Lazić¹

Apstrakt: U radu se fokusiram na uzajamni odnos između rata, izgradnje države i nacija u 19. i početkom 20. vijeka na Balkanskom poluostrvu. Da bi se razumjeli različiti ishodi u formiranju nacionalnih država na Balkanu u odnosu na iskustvo zapadne Evrope, bilo je neophodno primjeniti teorijski model koji bi odgovarao dinamici razvoja balkanskih država. U tom smislu, cilj rada je da primjenom Maleševićevog modela, i djelimično se pozivajući na Tilijevu teoriju izgradnje zapadnoevropskih država, pokažem kako, suprotno uvreženom mišljenju, ratovi i nacionalizmi nisu igrali presudnu ulogu u formiranju XIXvijekovnih balkanskih država.

Ključne riječi: *rat, nacionalizam, država, Srbija, Balkansko poluostrvo*

UVOD

Nacionalne države i nacionalizmi se u društvenim naukama generalno smatraju modernim fenomenom povezanim sa usponom Evrope 18. i 19. vijeka. Teoretičari nacionalizma identifikovali su niz veoma zavisnih strukturnih faktora nastanka nacionalnih država i nacionalizama. Iako naglašavaju različite ekonomske, političke ili kulturne razloge kao ključne za njihov razvoj, dijele zajednički stav da nije bilo organizacionih uslova za nastanak nacionalnih država i nacionalizama prije modernosti. Za Gellnera (Gellner) i Hobsbauma (Hobsbawm), nacionalne države se javljaju kao posljedica šire ekonomske transformacije, industrijalizacije, pojave kapitalizma, neravnomjernog regionalnog razvoja, urbanizacije ili sekularizacija. Za Brejia (Breuilly), Tilija (Tilly) i Mana (Mann), naglasak je na političkim faktorima, dok Smit (Smith) insistira na etničkim vezama i kulturi kao ključnim za nastanak nacije.²

Breji smatra da je nacionalizam od vitalnog značaja za razvoj moderne liberalne države jer je ponudio odgovor na podjelu između javne i privatne

¹ Magistar političkih nauka; sinisalazic@yahoo.com

² Özkirimli, U. (2000) *Theories of nationalism: A critical introduction*. New York: Palgrave Publishers, str.17-18. Smith, A.D. (1998). *Nationalism and Modernism*. London: Routledge, str.24-26. 54.

sфере, podjelu koju je generisala intenzivna modernizacija.³ Tili i Man naglašavaju ratove i revolucije kao ključne u izgradnji nacionalnih država. Priprema i mobilizacija za oružane sukobe, intenziviranje ratova na tlu Evrope protekla tri vijeka, zajedno sa iskustvom Francuske revolucije, bili su presudni za razvoj centralizovane vlasti, prije svega infrastrukturne moći države. Uspon infrastrukturne moći države značio je da država postepeno postaje sposobna da monopoliše upotrebu sile, što je dovelo do masovne regrutacije, oporezivanja građana, jačanja transportnih i komunikacionih mreža države, što je jačalo državne resurse i pripremalo je za ratove.

Entoni Smit ističe da iskustvo ratnog sukoba stvara kolektivnu traumu preko kojeg se građani povezuju u jednu naciju. Da bi se shvatio uticaj rata na kolektivnu svijest građana, potrebno je uzeti u razmatranje zajedničke kulturne obrasce, mitove, sjećanja i simbole, od kojih su većina direktno vezana za doživljaj rata. Ipak, za Smita je najvažniji način na koji države pamte i komemorišu ratove. U modernim, sekularnim društvima, komemoracije za stradale u ratovima postaju snažan kolektivni ritual koji definiše naciju kao moralnu zajednicu. "Komemoracije i spomenici glorifikuju heroizam u ratu kako bi se postavile granice normativne obaveze za buduće generacije".⁴ U tom kontekstu, nacija je prije svega "sveta zajednica građana", a nacionalizam "forma političke religije".⁵

Sa druge strane, sociolog Siniša Malešević smatra da iako su države često posljedica ratova, ratovi ne dovode do stvaranja nacija. Do nacija dovodi organizaciona i ideološka moć država i to se dešava češće u periodima produženog mira nego u vrijeme intenzivnog ratovanja.⁶

Prema Centenu, ratovi mogu stvoriti države samo ako im prethodi određen oblik političke organizacije. "Bez institucionalne kohezije, ratovi vode u kaos i poraz. Ratovi ne stvaraju institucije iz ničega".⁷ Drugim riječima, rat služi kao katalizator ali podstrekač izgradnje države, međutim, za njegovo održavanje je neophodna određena energija koju obezbjeđuje jaka politička organizacija.

Balkansko poluostrvo, koje je tek u 20. vijeku doživjelo progresivno ubrzanje organizovanog nasilja, u popularnim predstavama se doživljava kao "bure baruta", plodno tlo za nasilne sukobe koje redovno prate duboko utemeljeni etnički nacionalizmi. Ipak, istorijsko iskustvo Balkana pokazalo je strukturne poteškoće u primjeni nacionalističke ideologije u podršci ratnim naporima.

³ Özkirimli, U. (2000), str.55.

⁴ Smith, A.D. (1998), str.38.

⁵ Isto, str.39.

⁶ Malešević, S. (2010). *The Sociology of War and Violence*. Cambridge: Cambridge University Press, str 13.

⁷ Isto, str.13.

Ako nacionalizam shvatamo kao ideologiju koja podrazumijeva jedinstvo kulture i politike, odnosno, kako ga Man definiše, "moralno pravo kulturno homogenih entiteta da žive u politički nezavisnim i suverenim državama"⁸, onda se na Balkanu do kraja 19. vijeka teško može govoriti o masovnim nacionalizmima. Takođe, ako je nacionalizam koncipiran kao sociološki fenomen pri čemu velika većina stanovništva sebe doživljava kao dio određene nacije sa "posebnim karakterom", čiji "nacionalni interesi i vrijednosti imaju prioritet u odnosu na sve druge interese i vrednosti" i koji se zalažu za "postizanje političkog suvereniteta"⁹, onda je nacionalizam, iako važan u kasnijim fazama nacionalne izgradnje, bio politički irelevantan u prvoj fazi formiranja balkanskih država 19. vijeka.

Za razliku od uvreženih mišljenja koje institucionalnu slabost i ekonomsku nerazvijenost balkanskih država povezuju sa stalnim ratovima i etničkim nacionalizmima, u radu se tvrdi da su se upravo nedovoljno jake nacionalističke ideologije i veliki ratni sukobi ispostavile kao osnovna prepreka za državni razvoj Balkana.

U sljedeća dva poglavlja će biti predstavljena Tilijeva teorija države i rata te rata i razvoja modernih nacionalizma u zapadnoj Evropi. U posljednjem poglavlju će se preko Malešavićevog modela kumulativne prinudne birokratizacije istražiti i kritički analizirati uzajamni odnos rata i nacionalizma i njihov uticaj na formiranje nacionalnih država na Balkanu.

DRŽAVA I RAT

Jedna od najčešće citiranih definicija države je ona Veberova o državi kao "zajednici koja u okviru određene teritorije polaže pravo na monopol na legitimnu primjenu sile".¹⁰ Veberovu definiciju proširuje američki politolog i sociolog istorije Čarls Tili, koji se u multidisciplinarnom istraživanju nastanka i razvoja država na evropskom tlu bavi konceptom nacionalne države. On u svom radu direktno povezuje rat sa formiranjem država i nudi niz empirijskih kriterijuma za pronalaženje uzročne veze između dva fenomena.

Suština nacionalne države je u njenoj nasilnoj funkciji, tj. svojstvu da raspoláže monopolom na upotrebu sile.¹¹ Monopol na upotrebu sile je ono što državu izdvaja od drugih društvenih organizacija. U pogledu moći i

⁸ Mann, M. (1995). *A Political Theory of Nationalism and its Excesses*. Perival (ed) *Notions of Nationalism*, Budapest: CEU Press, str.234.

⁹ Breji prema Özkirimli, U. (2000), str.55.

¹⁰ Mann, M. (1995), str.231.

¹¹ Tili posebno naglašava ulogu monopolizacije sredstava fizičkog nasilja od strane nacionalne države. U pogledu legitimnog korištenja fizičkog nasilja koje omogućava državi da se suprotstavi organizovanom kriminalu, on prihvata Veberovu definiciju države. v. Tilly, C. (ed.) (1975). *The Formation of National States in Western Europe*. Princeton: Princeton University Press, str.211-214.

monopolizacije sredstava nasilja, razlika između legitimne i nelegitimne upotrebe sile ne postoji jer, prema Tiliju, političke elite shvataju da ako uspostavljaju monopol nad sredstvima sile zakonima, mogu provesti u suštini šta god požele. Pošto samo država može monopolisati sredstva sile, ona će samim tim dominirati svim društvenim organizacijama.

Da bismo razumjeli nastanak moderne države, potrebno je osvijetliti ulogu rata u evropskoj istoriji. Rat igra jednu od ključnih uloga u socijalnim i političkim promjenama 18. i 19. vijeka i procesu formiranju modernih država. Tili tvrdi da savremene, birokratske i centralizovane nacionalne države nastaju kao neželjena posledica dugogodišnjih ratova i skupih vojnih kampanja. Da bi finansirali te ratove, vladari premodernih država bili su prisiljeni na drastično uvećanje resursa kroz ekstrakciju, nametanjem poreza i mobilizaciju velikih dijelova populacije u ratove.

Rezultat toga je bila strukturna promjena u kojoj, s jedne strane veća ekstrakcije resursa je stimulala akumulaciju kapitala, razvoj fiskalnog kapaciteta država, razvoj pravnog sistema, kao i jačanje komunikacionih i transportnih mogućnosti država i generalno jačanje infrastrukturne moći države. Sa druge strane, veći poreski tereti i opšta regrutacija je dovela do sveobuhvatnije državne zaštite, postepenog uvođenja parlamentarizma, građanskih, političkih i nekih socijalna prava.¹²

Prateći transformaciju evropskih država od 16. do 20. vijeka, Tili tvrdi da je postepeno povećanje oružanih sukoba dovelo do većih geopolitički autonomija za političke zajednice. To je ostvareno u kontekstu "vojne revolucije" koja je dovela do velike promjene u načinu vođenja ratova. Uz napredak u nauci i tehnologiji, u kombinaciji sa promjenom ratne etike i novim dostignućima iz vojne organizacije, ratovi su postali mnogo skuplji i znatno destruktivniji.

Pronalazak i masovna proizvodnja novih oružja, novi vidovi transporta i komunikacija su doveli do naglog rasta vojne sile. Da bi išli u korak sa konkurentskim rastućim vojnim silama, vladari su morali da neutrališu unutrašnje prijetnje te svoje građane učine zavisnim od državne zaštite. U toj nemilosrdnoj borbi manje države su progutane od strane većih i u Evropi je došlo do dramatičnog smanjenja broja nezavisnih država: od čak 1000 država u 14. vijeku, broj je pao na nešto više od 500 u 16. vijeku. Na početku 20. vijeka na evropskom tlu preživjelo je samo 25 država.¹³

Granice uspostavljene ratom su postale kodifikovane nacionalne granice, prvo u Evropi, a zatim i drugim djelovima svijeta. Širenje ovog modela osigurao je prelazak sa "unutrašnjih" na "spoljne" procese

¹² Odnos između prinude i proširenja teritorije na zapadu imao je svoju refleksiju u drugim regionima, uključujući Balkan. Za Tiliju, izgradnja djelotvorne vojne mašinerije promovisla je "teritorijalnu konsolidaciju, centralizaciju, diferencijaciju instrumenata vlasti i monopolizaciju sredstava prinude, sve fundamentalne procese izgradnje države". Tilly, C. (1992). *Coercion, Capital and European States*. Oxford: Blackwell, str.19-20.

¹³ Tilly, C. (1992), str.15.

izgradnje država, trend koji je nastavljen do danas. Prema Tiliju, jačanje "spoljne" moći država je sve više suzilo granice u okviru kojih je bila moguća "unutrašnja" nastabilnost. To se postiglo kroz produžene ratove, birokratizaciju, jačanjem i razvojem elementa državnog aparata, stvaranje međunarodnih organizacija i sl.¹⁴

Produženi ratovi stvorili su začarani krug u kome su vladari prikupljali sve više sredstava za finansiranje ratova što je dovodilo do veće represije u vidu povećanog oporezivanja, češće vojne regrutacije i oslanjanja na bankarske kredite iz kojih se stimulisala daljnja izgradnja država. Zbog finansiranja ratova vladari su, često nevoljno, povećavali infrastrukturnu moć država koja se najviše ogledala u centralizaciji vlasti, širenju državne uprave i jačanju policijskog i pravosudnog sistema. Kako je infrastrukturna moć jedne države rasla, prijetila je sigurnosti drugih država sa kojima je ulazila u preventivne ratove i na taj način produžavala začarani krug u kojem je ratovanje dovodilo do formiranja država, a izgradnja država vodila do novih sukoba.¹⁵

NACIONALIZAM, NASILJE I FORMIRANJE MODERNIH DRŽAVA

Do 19. vijeka praktično sve zapadnoevropske države su postigle relativno visok nivo državnosti mjereno stepenom formalne autonomije, centralizacije i unutrašnje koordinacije.¹⁶ Međutim, u isto vrijeme, većina današnjih balkanskih država su tek započele procese borbe za autonomiju i državnost u okviru Osmanskog carstva.

Obzirom da su zapadne države u ranim fazama formiranja uspostavile relativnu kulturnu homogenost, što im je olakšalo utvrđivanje granica i kontrolu nad teritorijom, Tili zaključuje da nacionalizam kao ideologija koja, prema Gelneru, zahtijeva podudarnost državnih i etničkih granica, nije igrala ključnu ulogu u procesima formiranja država na zapadu. Od Francuske revolucije pa nadalje nacionalni i etnički identiteti postali su važne masovne mobilizacije. Prema tome, nacionalizam kao moderna ideologija se pojavljuje u kasnim fazama formiranja zapadnih država, kada su one već stakle visok nivo državnosti. To nije bio slučaj sa državotvornim procesima na Balkanu. Kasni procesi formiranja država na etničkom prostoru se poklapaju sa pojavom nacionalističkih ideologija.¹⁷

¹⁴ Isto, str.17.

¹⁵ Evropske države su se pridržavale principa kojeg Tili naziva "logika izazivanja rata": države su nastojale da održe bezbjedna područja okružena utvrđenim tampon zonama u okviru kojih su patrolirale oružane snage. Vremenom su tampon zone pretvorene u sigurne oblasti u kojima su se vršile pripreme za nova proširenja teritorije. Sve dok su različite sile primjenjivale istu "logiku izazivanja rata", sukobi su bili neizbježni. v. Tilly, C. (ed.) (1975), str.217-18.

¹⁶ Tilly, C. (1992), str.26.

¹⁷ Isto, str.34-35.

Vrijeme ili nedostatak vremena, prema Tiliju, takođe je bio bitan faktor u razlici između zapadnog i balkanskog iskustva. Zapadne elite su imale mnogo više vremena za suočavanje sa izazovima na koje su nailazile u procesu uspostavljanja država. Sa druge strane, u jugoistočnoj Evropi formiranje država je bilo vremenski ograničeno, sa nepostojećom elitom i vrlo slabom organizacijom moći. U tom procesu moderne države na Balkanu se javljaju u 19. i 20. vijeku raspadom Osmanskog carstva. Srbija prva kreće u borbu za oslobođenje, u periodu od Prvog srpskog ustanka 1804. do hatišerifa i proglašenja Knjaževine 1830, Grčka stiče nezavisnost 1830, Rumunija 1862, zatim i Bugarska 1878. Borbe za autonomiju i nezavisnost pratili su ratovi koji su proširili teritorije i pojačali institucionalnu moć balkanskih država.

Iako u Tilijevoj teoriji postoji elementi koji se mogu primijeniti na slučaju Balkana, predmet njegovog interesovanja je analiza formiranja zapadnoevropskih država u kojoj posvećuje malo pažnje ideologiji nacionalizma. Za njega su nacije uglavnom neplanirana posljedica izgradnje države, istorijski konstrukt koji zavisi od formiranja države. Iz tog razloga on insistira na "analitičkom odvajanju pojmova državotvornosti od izgradnje nacije", jer smatra da je proces formiranja država prethodio izgradnji nacija.¹⁸ Odvajanje može biti opravdano u zapadnoevropskom slučaju gdje je relativna kulturna homogenost postignuta ranije. Ipak, u slučaju Balkana gdje je u velikoj mjeri prisutna etnički heterogena populacija, izgradnja nacija postaje sastavni dio izgradnje država. Iz tog razloga, analiza procesa formiranja država na teritorijama u velikoj mjeri heterogenih populacija, mora uzeti u obzir oba aspekta. Takođe, u analizi formiranja država zapadne Evrope Tili je zanemario etničku fragmentaciju i međunarodni kontekst, što pri analizi balkanskih država nije moguće.

Za razliku od Tilija, za Mana nacionalizam je mnogo više povezan sa ideološkom i političkom nego sa militarističkom moći. U savremenom dobu, nacionalizam ne samo da je postao glavni izvor državnog legitimiteta, već je i ključni društveni ljepak koji povezuje građane i njihove nacionalne države. Nacionalizam se razvija na proširenoj infrastrukturnoj moći države: obrazovnom sistemu, opštoj pismenosti, razvoju naprednih komunikacionih mreža, socijalnoj zaštiti, pravu državljanstva. Iako širenje nacionalizma ima specifične strukturne, geopolitičke i istorijske korijene, građani prihvataju nacionalizam iz instrumentalističkih i racionalnih razloga; nacionalne države im pružaju materijalne i simboličke resurse i generišu zajednički smisao.

U tom kontekstu, Man odvaja nacionalizam od militarističke moći i tvrdi da uprkos stavovima koji identifikuju nacionalizam kao jedan od ključnih generatora rata, nacionalizam je, zapravo, veoma rijetko direktan uzrok rata. U Evropi ratovi su bili mnogo frekventniji u periodu prije pojave nacionalizma; "određena, ograničena veza između rata i

¹⁸ Tilly, C. (ed.) (1975), str.211.

nacionalizma može se pronaći u 19. i 20. vijeku kada se nacionalizam budi i kada se brutalnost, međutim ne i frekvencija ratovanja, povećava".¹⁹ Drugim riječima, pošto je nacionalizam moderan fenomen, on nije mogao biti uzrok premodernih ratova, kao ni u mnogim savremenim slučajevima gdje nacionalizam, koliko god bio jak, ne dovodi do organizovanog nasilja.²⁰ Dakle, za Mana je nacionalizam više posljedica nego uzrok rata. Pozivi na nacionalno jedinstvo i solidarnost ne mogu izbrisati jake klasne ili rasne podjele u društvu, a tehnologija masovne mobilizacije je bila presudna u proizvodnji nacionalizma. Iako Drugi svjetski rat duguje mnogo više agresivnom nacionalizmu nacističke Njemačke i Japana, ni on za Mana nije uzrokovan nacionalističkom ideologijom: "Sa izuzetkom nacističke Njemačke i Japana, dominantna uzročna veza je da je rat generisao nacionalizam, ne obrnuto."²¹

Malešević dijeli Manov stav da različiti oblici nacionalizma sami po sebi ne moraju biti nasilni. Stav da će jake nacionalne veze neminovno dovesti do nasilnih sukoba zasnovan je prema njemu na dvije pogrešne pretpostavke: (a) da su kulturne razlike date i nepromjeljive u smislu da zajednički kulturni markeri neminovno generišu organizovanu društvenu akciju i (b) da su kulturne varijacije same po sebi izvor nasilja.²²

Međutim, činjenica da veliki broj pojedinaca dijeli istu nacionalnu pripadnost ni na koji način ne ukazuje na to da će se nacionalna pripadnost odmah pretvoriti u svjesnu grupnu društvenu akciju. Nacionalizam podrazumijeva dugotrajnu političku mobilizaciju, a većina pokušaja masovne mobilizacije, prema Maleševiću, završava nauspjehom.

Na sličan način, Brubejker smatra da je veza između nasilja i kulturne raznolikosti problematična: "pojedinci ne ubijaju jedni druge zbog različitih jezika ili različitih kulturnih praksi već zato što povezuju ove razlike sa realnim ekonomskim, političkim ili statusnim razlikama".²³

Malešević ističe da iako treba biti oprezan u projektovanju uzročno-posljedične veze između nacionalizma i rata na Balkanu, ne znači da su ti fenomeni potpuno nepovezani. U savremenom dobu, skoro svi ratovi se legitimišu kroz nacionalističke ideologije. Ipak, za objašnjenje kako i zašto je nacionalizam postao ključna komponenta rata u modernim okolnostima za razliku od premoderne istorije, nije dovoljno pretpostaviti da sama

¹⁹ Mann, M. (1993). *The Sources of Social Power*, Vol 2. Cambridge: Cambridge University Press, str.173-175.

²⁰ Pišući o uzrocima Prvog svjetskog rata, on navodi: "Nacionalizam nije bio odgovoran za rat; agresivni nacionalizam je bio njegova posljedica ". Isto, str.159.

²¹ Isto, str.194.

²² Malešević, S. (2012). 'Wars that make states and wars that make nations: organised violence, nationalism and state formation in the Balkans', *European Journal of Sociology* 53, 1, str.34-35.

²³ Burbaker, R. and D. Laitin (1998) *Ethnic and Nationalist Violence*. Annual Review of Sociology, 24, str.442.

kulturna sličnost neminovno stvara nacionalne kohezije, odnosno da će zajedničko ratno iskustvo automatski stvoriti jaka nacionalistička osećanja.

Umjesto toga, fokus analize treba premjestiti na procese dugog trajanja koji kreiraju institucionalne i društvene uslove u kojima se zajedno pojavljuju nacionalizmi i ratovi. Među tim velikim strukturnim procesima ističu se dva: kumulativna prinudna birokratizacija i centrifugalna ideologizacija.²⁴ Ova dva međusobno isprepletena procesa predstavljaju ključne društvene mehanizme za razumjevanje na koji način su nacionalizam i rat povezati u savremenom dobu.

Agresivna nacionalistička retorika sama po sebi se ne pretvara u nasilje. Kao i drugi ideološki projekti, i nacionalizam zahtijeva ozbiljnu pripremu i organizaciju. Malešević zaključuje: "kada nacionalističke ideje postanu posredovanje kroz geopolitičke nestabilnosti, slabosti starih režima, klasne polarizacije, širenje paramilitarizma, tek tada veza između rata i nacionalizma dolazi do izražaja".²⁵

RAT, NACIONALIZAM I IZGRADNJA BALKANSKIH DRŽAVA 19. VIJEKA

Balkansko poluostrvo na zapadu se redovno uzima kao primjer regije u kojoj se kroz krvave oružane sukobe dolazilo do nacionalnog oslobađanja i političke emancipacije. Sukobe je pratilo bujanje etničkih nacionalizama koji su dovodili do obnavljanja nasilnih konflikata i bili glavni izvor nestabilnosti. Ovakav stav ne dolazi samo od strane šire javnosti, već se može naći i u nauci, posebno među istoričarima koji opadanje i raspad Osmanskog carstva tumače kroz prizmu buđenja dubokih etničkih netrpeljivosti koje su svoju formu pronašle kroz "romantičarski nacionalizam" i "nacionalne revolucije" sa početka 19. vijeka. Američki istoričar hrvatskog porijekla Čarls Jelavić, u svojoj knjizi o Balkanu između ostalog piše: "U srcu svih balkanskih ratova su etničke mržnje pod plaštom borbe za kulturno nasljeđe".²⁶ Marija Todorova piše da je u zapadnoj literaturi termin "Balkanizacija" uveden kako bi označio ne samo uništenje velikih i snažnih političkih jedinica, već postao sinonim za povratak plemenskom, zaostalom, primitivnom i varvarskom.²⁷ Ipak, kako

²⁴ Malešević, S. (2012), str.36. v. Malešević, S. (2013). *Nation-States and Nationalisms: Organisation, Ideology and Solidarity*. Cambridge: Polity.

²⁵ Isto, str.33.

²⁶ Jelavich, C. and B. Jelavich (1965). *The Balkans*. Englewood Cliffs, N.J: Prentice-Hall, str.67.

²⁷ U stvaranju mitske slike Balkana posebno mjesto zauzima Izvještaj Karnegijeve komisije osnovane 1910. Godinesa namjerom da istraži uzroke balkanskih ratova. U uvodu izvještaja ponovo štampanog 1993. bivši američki ambasador u Jugoslaviji Džordž Kenan naglašava da najjači motivacioni faktor na Balkanu "nije vjera, već agresivni nacionalizam. Ali taj nacionalizam, onako kako se pokazivao na bojnopolju, crpio je snagu iz dubljih karakternih crta koje su, vjerovatno, naslijeđene iz daleke plemenske prošlosti." (Vidi: Todorova, M. (1999), *Imaginarni Balkan*. Beograd: Biblioteka XX Vek, str 19).

ističe Malešević, kao što sam rat nužno sam po sebi ne stvara državu, istorija je prepuna slučajeva u kojima su se dugotrajna ratovanja pokazala destruktivna za formiranje nacija.²⁸ Sa svim svojim specifičnostima Balkan predstavlja idealan poligon za testiranje različitih teorija nacionalizma, pa samim tim i Tilijevog i Maleševićevog modela.

Uprkos činjenici da je Balkan bio u vrtlogu vjerskih i civilizacijskih sudara, kulturne razlike nisu bile osnova masovne političke mobilizacije. Iako je Osmansko carstvo vladalo preko Islama privilegovanjem muslimanske populacije, vjera ni etnička pripadnost nisu bile koncipirane u horizontalnom smislu. Umjesto toga, Osmansko carstvo je bilo strogo vertikalno, hijerarhijski uređeno društvo, koje je pravilo jasnu razliku između različitih društvenih slojeva sa sultanom kao apsolutnim autoritetom. Za Osmansko carstvo, i u manjoj meri Habsburgšku monarhiju, aristokratsko porijeklo i religijska pripadnost su bile mnogo važnije od etničkih pripadnosti. Milet sistem ojačao je konfesionalne podjele, od kojih je većina presjecala kulturne i jezičke zajednice. Umjesto da politizuju kulturne i vjerske razlike, Osmanlije su integrisali porobljene hrišćane i jevreje u hijerarhije carstva. U tom procesu postojeće vjerske službenike su postavljali za vođe različitih mileta, čime su ih pretvarali u državne službenike.

Pošto su na Balkanu 19. vijeka sekularne ideje prosvetiteljstva bile tek u začetku, političkim i kulturnim životom još uvek su dominirali religiozni i konfesionalni pogledi na svijet. Stoga i prve pobune i ustanci protiv osmanske vladavine nisu bili motivisani nacionalnim ciljevima, već konfesionalnom solidarnošću i lokalnim interesima. U svim balkanskim ustancima, kao i u Grčkom ratu za nezavisnost (1821-29) nacionalistička ideologija odigrala je marginalnu ulogu u mobilizaciji naroda. Ustanci nisu bili proizvod definisanog programa nacionalnog oslobođenja, već proizvod različitih okolnost na terenu često međusobno nekompatibilnih interesa ustaničkih grupa.²⁹

Balkansko seljaštvo, koje je predstavljalo bazu ustaničke populacije, nije imalo razvijenu svijest o nacionalnim idealima i uobičajeno se identifikovalo sa lokalnom zajednicom ili širom zajednicom pravoslavnih vjernika. Mnogo važniji od nacionalizma bio je geopolitički kontekst u kojem je dolazilo do unutrašnjih sukoba unutar Osmanskog carstva i njegovog postepenog slabljenja, što su velike sile koristile tako što su ohrabrivale i, u Grčkom slučaju, otvoreno pomagale uspostavljanje novih političkih tvorevina na Balkanu.³⁰

²⁸ Malešević, S. (2012), str.41.

²⁹ Grčki rat za nezavisnost je počeo daleko od savremene Grčke (u današnjoj Rumuniji), kao nasilni socijalni sukob između hrišćana. Za razliku od modernih reinterpretacije, rat je bio daleko od organizovane nacionalne revolucija vođene za uspostavljanje nezavisne države. Umjesto toga, bio je haotičan i pratili su ga dugotrajni unutrašnji sukobi sa pozitivnim konačnim ishodom isključivo zahvaljujući direktnim uključivanjem velikih sila. Malešević, S. (2013), str.146.

³⁰ Malešević, S. (2012), str.44.

Ipak, s obzirom da je razvoj balkanskih država započeo sa izuzetno niskih organizacionih osnova, izgradnja države je predstavljala veoma kompleksan i u početku prilično spor proces. Na kraju Prvog srpskog ustanka (1804-1813), kompletan administrativni aparat u Srbiji se sastoji od samo 24 činovnika.³¹ U tome Srbija nije bila izuzetak, pošto i u ostalim dijelovima Osmanskog carstva do 19. vijeka birokratski aparat skoro da nije postojao. U dobrom dijelu 19. vijeka gradovi su ostali veoma mali i sa nedovoljno infrastrukturnog kapaciteta. Na primjer, sve do 1874. godine u Srbiji je postojao samo jedan grad sa populacijom od preko 25.000 stanovnika, a samo četiri sa više od 5000 stanovnika. Do 1850. nijedna balkanska država nije imala grad sa preko 100.000 stanovnika.³²

Gelner ističe da bez pune pismenosti i obrazovnog sistema pod pokroviteljstvom države snažna nacionalistička ideologija nije moguća. Srpsko seljaštvo je na početku ustanka, 1804. godine, bilo potpuno nepismeno. Bilo je neophodno više od pola vijeka da stanovništvo Srbije postigne stopu pismenosti od 4.2%.³³ Do 1900. godine samo 17% stanovništva Srbije bilo je pismeno. Razvoj obrazovnog sistema je tekao vrlo usporeno; 1804. postojale su samo dvije škole u cijeloj zemlji, do 1830. godine broj osnovnih škola se povećao na 16 u gradovima i par seoskih škola sa manje od 800 učenika i 22 učitelja u cijeloj zemlji. Izdavačke djelatnosti gotovo da nije bilo jer publika za literarni rad nije postojala. U srpskim ustancima nisu učestvovali intelektualci, a za cijeli 18. vijek proizvedena su samo tri historičara koji su, kao budući državni službenici i učitelji, došli iz Habsburške monarhije.³⁴

U vojnoj sferi nerazvijenost se ogledala u nedostatku profesionalne vojske. Austrijsko-turski rat 1788-1791, poznatiji po privremeno oslobođenoj teritoriji Kočine krajine od strane srpskih dobrovoljaca, omogućio je hiljadama dobrovoljaca da prođu kroz austrijsku vojnu obuku i steknu neophodno iskustvo u borbi s Turcima. Ipak većina je bila bez vojnog iskustva. Srbija i Grčka su svoje ratove za nezavisnost vodile sa jedinicama sastavljenim od djelimično obučeni grupa (frakora u Srbiji, armatola i klefta u Grčkoj), stranih obučeni dobrovoljaca (bivših oficira habzburške, ruske i britanske armije) i lokalnih vođa bez ikakvog vojnog znanja (hajduka, knezova). Ne samo što su te jedinice po brojnosti bile male (u

³¹ Roudometof, V. (2001). *Nationalism, Globalization and Orthodoxy: The Social Origins of Ethnic Conflict in the Balkans*. Westport, Connecticut: Greenwood Press, str.113.

³² Stoianovich, T. (1994). *Balkan Worlds: The First and Last Europe*. New York: M.E. Sharpe, str.101.

³³ Do1864. godine samo 4,2 % građana Srbije bilo je pismeno, dok je 1880. samo 3,3 % Bugara, 13 % Rumuna, i 14% Grka bilo u mogućnosti da čitaju i pišu. Roudometof (2001), str. 165.

³⁴ Roudometof, V. (2001), str.168. Stoianovich, T. (1994), str.69. v. Pavlović, S. (2004). *Istorija Balkana, 1804-1945*, Beograd:Clio.

Prvom srpskom ustanku nije bilo više od 20-30.000 ljudi pod oružjem³⁵, već su bile neorganizovane i nedisciplinovane sa oportunistički nastrojenim lokalnim moćnicima. Karađorđeva vojska je bila sastavljena od nekoliko stotina manjih grupa, krajnje decentralizovanih i odanih lokalnim hajducima i knezovima. Mnogi od njih su bitke doživljavali samo kao način bogaćenja bez šire svijesti o značaju revolucije. Bilo je neophodno vrijeme da bi došlo do transformacije u ozbiljnu vojsku.³⁶

Dobrim dijelom 19. vijeka balkanski ratovi su se odvijali kao sporadični sukobi niskog intenziteta koji su generisali malo povećanje državnih kapaciteta. Njih su vodile političke zajednice sa veoma ograničenim administrativnim aparatima i malim i neprofesionalnim vojskama. Dok je Britanska imperija vodila ratove kroz cijeli 19. vijek, uključujući preko šezdeset velikih ratova, balkanske države su u istom periodu učestvovala u samo sedam vojnih sukoba. Sa djelimičnim izuzetkom Grčkog rata za nezavisnost (1821-29), ti ratovi su bili sukobi manjeg obima i rezultirali su relativno ograničenim uništenjem imovine i relativno malim brojem ljudskih žrtava.³⁷

Tilijevim riječima, "niska organizaciona osnova nije dovela do efikasnog ratovanja, a nemogućnost pokretanja sukoba većih razmjera je značilo da lokalni vladari nisu bili u stanju da neutrališu svoju konkurenciju i steknu poboljšana organizaciona sredstva za ekstrakciju resursa". Međutim, to ne znači da Tilijeva teza o ratu koji stvara države ne može biti primjenjiva na balkanski slučaj. Upravo zbog činjenice da su ratovi i izgradnja država dobrim dijelom 19. vijeka bili prilično ograničeni, argument koji povezuje povećanje državnih kapaciteta sa naglim širenjem ratova samo još više dobija na značaju.

Sticanje nezavisnosti i uspjesi na bojnopolju doveli su do određenog stepena nacionalne euforije, ali se ona rijetko širila izvan uskih krugova političke, ekonomske i kulturne elite. U tom periodu javljaju se i prvi nacionalni programi poput Grčkog "Megali Idea" iz 1843, koji se do kraja vijeka pretvorio u koherentan program teritorijalnog proširenja³⁸, zatim

³⁵ Pavlović, S. (2004), str.73.

³⁶ Tek 1830. formira se prvi oficirski kadar kneževine Srbije, sastavljen od Srba, bivših austrijskih vojnika. Bataković, D. (2000). *Nova istorija srpskog naroda*. Beograd: Naš dom, str.113.

³⁷ Gubici u ratovima na Balkanu za dva vijeka ostaju prilično mali u odnosu na ratove u ostatku Evrope. Na primer, rezultat dvanaestogodišnjih Napoleonovih ratova (1803-1815) je u više od šest miliona mrtvih širom Evrope, dok su na Balkanu u 19. vijeku iznosili manje od 200.000 ljudskih žrtava (od čega preko 120.000 kao rezultat Grčkog rata za nezavisnost. Sedam nedelja dugi Austro-pruski rat iz 1866. godine završio je sa preko 70.000 mrtvih, dok je Francusko-pruski rat 1870. sa blizu 200.000 stradalih. Tri najveća nasilna sukoba u drugoj polovini 19.vijek na Balkanu, Srpsko-turski rat (1876), Srpsko-bugarski rat (1885) i Grčko-turski rat 1897. rezultirali su sa manje od 9000 ljudskih žrtava. Malešević, S. (2012), str.59. Roudometof, V. (2001), str.141.

³⁸ Početkom 19. vijeka osnivanje tajnih društava poput "Društva prijatelja" (Philiki Etairia) i drugih je često pogrešno tumačeno kao rani pokušaji promocije

Garašaninovo Načertanije, nacionalni program često politički zloupotreblijan, kao i bugarski nacionalni program, Velika Bugarija.³⁹

Kraj 19. i početak 20. vijeka je vrijeme intenzivnog širenja nacionalne ideologije pod pokroviteljstvom države i masovne vojne mobilizacije velikih dijelova stanovništva. Širenje teritorije se smatrao kao glavni izvor ekonomskog rasta i stabilnosti države. Ratovi poput Srpsko-bugarskog rata 1885. godine, Grčko-turskog rata 1897. i dva balkanska rata 1912-13, su postali sastavni dio ubrzane izgradnje država pri čemu su političke i vojne elite krenule u veliku transformaciju političkih zajednica sa ciljem stvaranja državnih struktura nalik zapadnim uzorima. Neželjena posljedica ovog procesa je duboko polarizovano društvo sa značajnim urbanizovanim slojem državnih službenika lojalnih novoj državi koji je bio u direktnoj suprotnosti sa seljaštvom, od kojih su mnogi imali problem sa novim državama i nacionalnim ideologijama.⁴⁰ Uprkos prihvatanju rata za nacionalno oslobođenje, seljaštvo još uvijek nije bilo ni politički ni ekonomski spremno da ponese glavni teret u njegovom ostvarenju. Stalno u sukobu s birokratskim režimom, seljaštvo još nije imalo povjerenja u državu koja mu je više bila teret nego nosilac nacionalne ideje.⁴¹ Drugim riječima, dok su ratovi početkom 19. vijeka bili mali po obimu i snazi, kratkotrajni, lokalni i neorganizovani da bi pokrenuli jake nacionalne osjećaje, intenzivniji, dugotrajni i veliki ratovi s kraja 19. i ranog 20. vijeka mobilisali su već postojeće, ali slabo utemeljene nacionalne elite.

Balkan je krajem 19. vijeka doživio i ubrzan razvoj infrastrukturne moći. Intenzivna i, u velikom broju slučajeva, prisilna izgradnja državnih institucija, dovela je do velikih organizacionih promjena, tako da će se do kraja 19. i početkom 20. vijeka većina balkanskih država promijeniti do neprepoznatljivosti. Povećana prisilna kumulativna birokratizacija dovela je do uspostavljanja masivnih državnih aparata i militarizacije: balkanske države su uvele obaveznu regrutaciju, osnivale vojne akademije, povećale vojne budžete i formirale velike vojske. U Srbiji se vojska ubrzano povećavala, a slični procesi su se dešavali i u Bugarskoj i Grčkoj. Ishod tog

nacionalne nezavisnosti. Većina ovih društava su zapravo bila sastavljena od kulturno i politički veoma različitih pojedinaca koji su se zalagali za različite, često kontradiktorne, koncepte kulturne, vjerske i političke obnove. Na taj način, umjesto promovisanja izgradnje posebne Grčke nacije, oni su se kretali između ideja o ponovnom obnavljanju Vizantijskog carstva, uspostavljanju federacije balkanskih naroda, do reformisanja Osmanskog carstva. Pavlović, S. (2004), str. 26. Roudometof, V. (2001), str. 77.

³⁹ Pavlović, S. (2004), str.26.

⁴⁰ Polarizacija se ogledala i u dinastičkoj podjeli. Ubistvo Karađorđa 25. jula 1817. po nalogu Miloša Obrenovića sa znanjem i podrškom Porte, dovelo je do razdora između dva tabora što će za posljedicu imati duboku polarizaciju srpskog društva. Iako su Obrenovići vladali većim dijelom 19. vijeka, borbe za politički legitimitet između elita u Srbiji su nastavljene i intenzivirale se krajem 19. i početkom 20. vijeka.

⁴¹ Bataković, D. (2000), str.162.

procesa je da su u balkanskim ratovima tri male države bile u stanju mobilisati preko milion vojnika.⁴²

Za razliku od decentralizovane i improvizovane države ranog 19. vijeka, kada je državnoj upravi nedostajalo pouzdane vojne i policijske sile i nije bilo drugog izbora nego da se vlast dijeli sa lokalnim moćnicima, do kraja vijeka vlasti su uspostavile punu kontrolu nad državom. U Srbiji su ustavobranitelji, koji su vladali između 1842. i 1858. godine, i knez Mihailo Obrenović sve do atentata 1868, povećali autoritet centralne države proširivanjem birokratskog aparata u sve dijelove zemlje. Strukturne transformacije su bile posebno očigledne u administrativnoj sferi, gdje se u skoro svim balkanskim državama stvaraju sve veći aparati državnih službenika. Do početka 20. vijeka administrativni sloj postao je brojčano najznačajniji dio urbanog stanovništva. U Srbiji 1837. godine skromna birokratija se sastojala od 492 činovnika, da bi do 1902. više od 22% domaćinstava u Beogradu davalo bar jednog državnog službenika.⁴³

Intenzivna izgradnja države preko prisilne kumulativne birokratizacije tokom kasnog 19. i 20. vijeka, stvorila je organizacione uslove za pojavu masovnih ideologija. Ipak, za uspješno širenje i prihvatanje ideologije bilo je neophodno da se uspostave osnovni preduslovi poput pune pismenosti, standardizacije domorodačkih jezika, masovne štampe, sveobuhvatnog obrazovnog sistema, kao i stvaranja institucija "visoke kulture". Iako je razvoj institucija u društvima jugoistočne Evrope započeo sa gotovo potpuno nepismenim stanovništvom, u drugoj polovini 20. vijeka puna pismenost je postala norma. Razvoj štampe i izdavaštva na vernakularima u novim političkim zajednicama nije pratila povećana potražnja knjiga i novinskih izdanja. Sredinom 19. vijeka potražnja za publikacijama na lokalnim jezicima je bila minimalna s obzirom da je obrazovana čitalačka publika imala tendenciju da čita njemačku, italijansku, englesku ili francusku štampu.⁴⁴ Domorodački jezici su kasno standardizovani i bilo je neophodno mnogo vremena za razvoj čitalačke kulture običnog naroda.

Osim religijskih praksi i praksi posredovanih kroz lokalne plemenske i porodične običaje, bilo je vrlo malo ideološko djelovanje na ruralno stanovništvo Balkana 19. vijeka. Većinu stanovništva Srbije, blizu 90%, još uvijek su činili seljaci, pretežno vlasnici malih imanja, a prazninu izazvanu odsustvom snažne građanske klase popunila je vojska, nametnuvši se kao moćan, ali vanparlamentarni činilac u demokratskom poretku. Uticaj vojnih činilaca i njihovi stalni pritisci na kralja, imali su za posljedicu političku nestabilnost koja je, sve do 1914, ozbiljno ugrožavala krhke institucije parlamentarne demokratije u Srbiji.⁴⁵ Da bi se to

⁴² Od 1893. do 1903. u Srbiji se broj vojnika u oružanim snagama povećava za četiri puta. Pavlović, S. (2004), str.71.

⁴³ Isto, str.73. v. Bataković, D. (2000).

⁴⁴ Malešević, S. (2012), str.54.

⁴⁵ Posebno se izdvajala tajna oficirska organizacija "Ujedinjenje ili smrt" ili "Crna ruka", na čelu sa Dragutinom Dimitrijevićem Apisom.

promijenilo bilo je neophodno nastaviti izgradnju državnih institucija uporedo sa razvojem mreže civilnog društva, kao neophodnih uslova za postepenu politizaciju i ideologizaciju masa. Drugim riječima, intenzivna prinudna birokratizacija išla je ruku pod ruku sa masovnim ideologizacijom naroda. Ponekad je to bio svjestan proces, ali češće je ubrzana modernizacija proizvodila nenamjerne posljedice sa širenjem zapadnih ideologija poput liberalizma, socijalizma ili konzervativizma, koji su često pretvarane u lokalne varijacije.⁴⁶

Process modernizacije Balkana 19. i 20. vijeka podrazumijevao je širenje nacionalizma i sekularizacije, intenziviranje trgovinskih aktivnosti i industrijalizaciju, stvaranje buržoazije i drugih novih grupa u ekonomskoj i socijalnoj sferi, i prije svega pobjedu birokratske nacionalne države. U tom smislu, prema Mariji Todorovoj Balkanci su postali Evropljani tako što su se oslobađali posljednjih ostataka imperijalnog nasljeđa, koje se u to vrijeme smatralo anomalijom, i prihvatili i podržavali homogene evropske nacionalne države kao normu društvenog organizovanja.⁴⁷

Međutim, ubrzana modernizacija i izgradnja država po zapadnom modelu u posljednje dvije decenije 19. vijeka, zapravo su bile uvod u destrukciju koja će kulminirati sa ratovima u 20. vijeku. Rezultat ovih strukturalnih promjena bila je sposobnost balkanskih države da mobilišu veliki dio svog stanovništva u balkanske i Prvi svjetski rat. U Prvom balkanskom ratu (1912), Srbija, Bugarska i Grčka su bile u stanju da mobilišu 578.000 vojnika, od toga Srbija je mobilisala 402.200 vojnika. U Drugom balkanskom ratu (1913), Srbija je mobilisala 300.000, Bugarska 360.000, a Grčka 121.000 vojnika.⁴⁸

Ratni uspjesi Srbije, Grčke, Crne Gore i Rumunije mogli su da posluže kao kohezivni faktor u jačanju država i katalizator intenzivnog političkog i ekonomskog razvoja kao što se to desilo u slučaju Engleske i Francuske. Ipak, to se nije dogodilo. Uprkos činjenici da su Srbija, Grčka, Crna Gora i Rumunija izašle kao pobjednice iz oba balkanska i Prvog svjetskog rata, sa velikim resursima, ogromnim brojem mobilisanog stanovništva i značajno proširenom teritorijom, ta činjenica sama po sebi nije odredila pravac njihove izgradnje.⁴⁹ Ne samo da su sljedeće decenije dovele do infrastrukturnog slabljenja balkanskih država, već nije bilo značajne infastrukturne razlike između njih i Bugarske i Turske, država koje su izgubile ratove.

Iako jaka početna veza između povećanja militarističke moći i naglog razvoj država djelimično potvrđuje Tilijevu tezu, ishod ovih ratova ipak je

⁴⁶ Pavlović, S. (2004), str.71. Malešević, S. (2012), str.57-58.

⁴⁷ Todorova, M. (1999), str. 42.

⁴⁸ Roudometof, V. (2001), str.131.

⁴⁹ Srbija i Crna Gora su, tokom balkanskih i Prvog svjetskog rata, imale ogroman broj žrtva, procentualno jedan od najvećih u Evropi. Srbija je za četiri ratne godine izgubila oko 400.000 vojnika, dok je u samoj zemlji stradalo oko 845.000 civila. Bataković, D. (2000), str. 119.147.

u suprotnosti sa zapadnim iskustvom. Dok su se u zapadnom slučaju višegodišnji ratovi pokazali korisnim u dugoročnoj izgradnji države jačajući infrastrukturnu moć, ratovi su ostavili drugačije posljedice na balkanske države.

ZAKLJUČAK

Uprkos popularnim predstavama o balkanskim sukobima kao veoma destruktivnim i krvavim epizodama podstaknutim etničkim mržnjama, i balkanskim narodima kao tradicionalno sklonim autoritarnom ponašanju i nasilju, ovaj region nije bio poligon organizovanog nasilja više nego drugi dijelovi Evrope. Zapravo, u odnosu na zapadni dio kontinenta, Balkan je do početka 20. vijeka, djelovao prilično mirno.

Pozivajući se na Maleševićev model, pokušao sam da pokažem da Balkan nije iskusio produžene periode ratova do 1912. godine, a da je masovni nacionalizam kao organizovana ideologija bio izuzetno malo zastupljen sve do kraja 19. i početka 20. vijeka. Za razliku od zapadne Evrope, gdje je formiranje države i nacije često išlo ruku pod ruku i gdje su dugotrajni ratovi povećavali infrastrukturni potencijal država, relativna stabilnost i nedostatak ratova velikih razmjera na Balkanu je dovela do zaostajanja u razvoju državnih kapaciteta. U periodu od 16. do 18. vijeka na Balkanskom poluostrvu nije bilo značajnih ratnih sukoba, dok 19. vijek karakteriše veliki broj sukoba manjeg obima, kratkog trajanja i, sa djelimičnim izuzetkom Grčkog rata za nezavisnost, relativno malim brojem žrtava. U tom kontekstu, balkanske države nisu imale interes za izdvajanje dodatnih resursa i samim tim je vojna organizacija, kao i ostali infrastrukturni elementi države, ostali nerazvijeni sve do posljednjih decenija 19. vijeka.

Razvoj događaja na Balkanu krajem 19. i početkom 20. vijeka u nekoliko bitnih elemenata u suprotnosti je sa Tilijevom teorijom. Iako se infrastrukturna moć balkanskih država naglo povećala u drugoj polovini 19. vijeka i države bile u stanju da mobilišu resurse i veliki broj vojnika i naoružanja za dva balkanska i Prvi svjetski rat, to se samo po sebi nije materijalizovalo u njihovom jačanju u poslijeratnom periodu. Uzimajući u obzir globalne geopolitičke, kao i regionalne ekonomske i druge faktore koji su odigrali važnu ulogu u ekonomskom i političkom zaostajanju Balkana, da bi se u potpunosti shvatile slabosti država u regionu neophodno se fokusirati na strukturnu istorijsku neravnotežu između država i formiranja nacija. Pošto Tili zanemaruje ključnu ulogu koju ideologija igra u izgradnji država i nacija, njegov model ne može objasniti različite ishode odnosa između države i rata na Balkanu i na primjeru zapadne Evrope.

Balkanske države nisu iznikle iz dobro organizovanih nacionalističkih pokreta, već mnogo više kao posljedica geopolitičkih igara velikih sila, lokalnih specifičnosti i postepenog slabljenja Osmanskog carstva. Za nacionalizam i rat, da bi se potpuno ostvarili, neophodna je dugoročna

ideološka priprema i organizacioni rad i rijetko kad zavise jedan od drugog. U tom kontekstu, i suprotno Tilijevom argumentu, rat je bio manje odlučujući faktor formiranja država na Balkanu iz razloga što mu je nedostajala kohezivna snaga nacionalizma koja se pokazala presudnom u izgradnji evropskih nacionalnih država. Nacionalizmi kao ideologije na Balkanu su oblikovani više mirnodopskom institucionalnom izgradnjom država nego direktnim ratnim iskustvom.

INFLUENCE OF WAR AND NATIONALISM ON THE INSTITUTIONAL DEVELOPMENT OF 19th CENTURY BALKAN STATES

Siniša Lazić, MA

Abstract: This paper is focused on mutual relations between the war and the construction of the states and nations during the 19th and the beginning of the 20th century on the Balkan Peninsula. In order to comprehend the different outcomes regarding the occurrence of national states in Balkans in relation to the West Europe's experience, it was necessary to apply a theoretical model that would be suitable for the dynamics of the development of states in Balkan. Continuing in that manner, the main goal of this work is to, with the application of Malešević's model and partially leaning towards Tilly's theory of uprising of western-European states, demonstrate how the wars and nationalisms did not take the leading role in creation of 19th century Balkan states, as a contrast to popular belief.

Key words: war, nationalism, state, Serbia, Balkan Peninsula

LITERATURA

1. Bataković, D. (2000). *Nova istorija srpskog naroda*. Beograd: Naš dom.
2. Breuilly, J. (1993). *Nationalism and the State*. Manchester: Manchester University Press.
3. Brubaker, R. and D. Laitin (1998). *Ethnic and Nationalist Violence*. Annual Review of Sociology, 24: 423–452.
4. Ekmečić, M. (1973). *Ustanak u Bosni 1875–1878*. Sarajevo: Veselin Masleša.
5. Ekmečić, M. (1991). The Emergence of St. Vitus as the Principal National Holiday of the Serbs. W. Vucinich and T. Emmert (eds) *Kosovo: Legacy of Medieval Battle*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
6. Gleni, M. (2001). *Balkan 1804-1999: Nacionalizam, rat i velike sile*, Samizdat B92: Beograd.
7. Gelner, E. (1997). *Nacije i nacionalizam*. Novi Sad: Matica srpska.
8. Giddens, A. (1987). *The Nation-State and Violence* (Berkeley, CA: University of California Press).
9. Hall, R.C. (2000). *The Balkan Wars 1912–1913: Prelude to the First World War*. London: Routledge.
10. Hobsbawm, E. (1992). *Nations and nationalism since 1780*. Cambridge, itd: Cambridge University Press / CUP.
11. Jelavich, C. and B. Jelavich (1965). *The Balkans*. Englewood Cliffs, N.J: Prentice-Hall. Str.67.
12. Malešević, S. (2006). *Identity as Ideology: Understanding Ethnicity and Nationalism*. New York: Palgrave Macmillan.
13. Malešević, S. (2010). *The Sociology of War and Violence*. Cambridge: Cambridge University Press.

14. Malešević, S. (2012). 'Wars that make states and wars that make nations: organised violence, nationalism and state formation in the Balkans', *European Journal of Sociology* 53, 1: 31–63.
15. Malešević, S. (2013). *Nation-States and Nationalisms: Organisation, Ideology and Solidarity*. Cambridge: Polity.
16. Mann, M. (1993). *The Sources of Social Power*, Vol 2. Cambridge: Cambridge University Press.
17. Mann, M. (1995). A Political Theory of Nationalism and its Excesses Periwál (ed) *Notions of Nationalism*, Budapest: CEU Press.
18. Özkirimli, U. (2000). *Theories of nationalism: A critical introduction*. New York: Palgrave Publishers.
19. Pavlović, S. (2004). *Istorija Balkana, 1804-1945*, Beograd:Clio.
20. Roudometof, V. (2001). *Nationalism, Globalization and Orthodoxy: The Social Origins of Ethnic Conflict in the Balkans*. Westport, Connecticut: Greenwood Press.
21. Smit, A. (1998). *Nacionalni identitet*. Beograd: Biblioteka XX vek.
22. Smith, A.D. (1998). *Nationalism and Modernism*. London: Routledge.
23. Subotić, M. (2007). *Na drugi pogled - prilog studijama nacionalizma*. Beograd: Institut za filozofiju i društvenu teoriju.
24. Stoianovich, T. (1994). *Balkan Worlds: The First and Last Europe*. New York: M.E. Sharpe.
25. Tilly, C. (ed.) (1975). *The Formation of National States in Western Europe*. Princeton: Princeton University Press.
26. Tilly, C. (1992). *Coercion, Capital and European States*. Oxford: Blackwell.
27. Todorova, M. (1999). *Imaginarni Balkan*. Beograd: Biblioteka XX Vek